

*Не знаючи термінології,
не можна ні науку вперед посувати,
ні передавати її здобутки народові.*

І. Холодний

Тема1. Вступ до курсу „ Основи українського термінознавства ”.

Питання:

1. Предмет, завдання і значення курсу „Основи вітчизняного термінознавства” в системі фахової підготовки філолога.
2. Термінознавство: його предмет і специфіка.
3. Головні поняття термінознавства
4. Хвороби термінознавства

1. Т.І.Панько, І.М.Кочан, Г.П.Мацюк. Українське термінознавство.-Львів, 1994.

2. Зарицький М.С. Актуальні проблеми українського термінознавства: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Політехніка, 2004.

3. Дяков А.С., та ін. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти/ А.С. Дяков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько. –К.,2000.

4.Регушевський Є.С. Нариси з історії української наукової термінології(ХУІ-ХУІІст.).-Симферополь, 2004.-43с.

5. Кочан І.М. Системність, динаміка, кодифікація слів з міжнародними кореневими компонентами в сучасній українській мові. Київ.

6. Покровська О.А., Сапожнікова Л.Я., Руденко С.М. Українська термінографія: історія, теорія, практика. Харків: ХДУХТ, 2015. URL:

<https://docplayer.net/72693645-Ukrayinska-terminografiya-istoriya-teoriyapraktika.Html>

7. Селігей П. Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми.

Мовознавство. 2007. № 3. С. 48–61.

8. Томіленко Л. М. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови. Івано-Франківськ: Фоліант,

2015. 160 с.

9. Філіппова Н. М. Загальне термінознавство : навч. посіб. Миколаїв : НУК, 2020. 219 с.

10. Фурт Д. В., Дмитрук Л. А. Термінологія: навчальний посібник Кривий Ріг :[ДонНУЕТ], 2020. 172 с.

http://elibrary.donnuet.edu.ua/1984/1/2020_NP_Furt_Terminolohiia.pdf

1. Предмет, завдання і спрямування курсу „Основи українського термінознавства”

Літературна мова, крім центральної загальнонавчальної сфери, має численні «підмови», кожна з яких уживає частина конкретного мовленнєвого колективу. До підсистем, що вводять у загальнонаціональну мову нові поняття та їх виразники — терміни, належить, передусім, фахове мовлення. Взаємодія між загальною мовою і мовою спеціальною "(науковою) постійно зростає — звідси актуальність дослідження термінолексики як каркасного словника мови спеціальностей, з'ясування питань загальної теорії термінології й окремих питань національного термінознавства». Сучасне активне збагачення української літературної мови термінами очевидне: вони становлять близько 90 % нових слів (М.Баган). Одні з них запозичено, інші вироблено на рідномовному ґрунті.

Спецкурс повинен дати студентам знання з історії та теорії становлення української термінології. Через те, що історія формування української наукової термінології перебуває у тісному взаємозв'язку з історією становлення української науки та історією української літературної мови і вітчизняного мовознавства, у курсі аналізуються не тільки мовознавчі, але й загальнонаукові проблеми термінологій різних галузей, встановлюються принципи побудови терміносистем і давність їх існування. А тому курс має не тільки лінгвістичну специфіку, а й загальнонаукову і буде важливим не тільки мовознавцям, але й студентам інших спеціальностей. Головні теми курсу пов'язані із проблемою мовної політики в Україні в XIX-XXст. Курс суттєво доповнить цикл

мовознавчих дисциплін і пов'язаний з історією української літературної мови, лексикою, словотвором.

«Низька термінологічна культура в усіх своїх виявах істотно утруднює сприйняття й розуміння наукового тексту. Засміченість незвичними словами, термінологічна мішура призводять до того, що фонові знання читача (навіть якщо він і фахівець із цієї галузі) виявляються недостатніми для повноцінного розуміння написаного» (П.Селегій).

2. Термінознавство: його предмет і специфіка

Термінознавство - це наука про термін. З'явилося воно у 60-ті роки ХХст. Тим часом уживається у цьому ж значенні і слово „**термінологія**”(за аналогією до морфологія, фонологія, фразеологія) (І.Ковалик, зокрема, вважає, що правомірно називати кілька понять одним терміном). Зважаючи на те, що термінологія узвичаєна як назва системи термінів, автори підручника „Українське термінознавство” пропонують постійну назву **ТЕРМІНОЗНАВСТВО**. Це дає уникнути завої полісемії. Отже, **термінознавство - це наука, яка вивчає загальнотеоретичні питання терміна, термінології, номенклатури.**

Сучасне термінознавство має п'ять напрямів :

- лінгвістичні питання термінознавства;
- термінознавство окремих сучасних мов;
- історія формування, становлення термінології і діалектне термінознавство;
- порівняльно-зіставне термінознавство;
- термінознавство функційних стилів.

Термінознавство як наука в боргу перед термінологією. Першочергове завдання українського термінознавства вбачаємо у тому, щоб показати історію формування національних термінологічних систем, а водночас і процес вироблення концептуальних засад термінотворення і терміновживання, виявити каркасні моменти системної організації термінів

на рівні номінації та парадигматики, на функціональному рівні з'ясувати питання термінологізації та детермінологізації.

Основні напрями термінологічної роботи в Україні передбачають узгодненість національної та міжнародної термінології, вироблення методологічних засад уніфікації терміносистем, їх збагачення за рахунок власних мовних одиниць і необхідних на даний час лексичних запозичень *{теоретичний аспект}*, участь українських термінологів у роботі міжнародних організацій з питань стандаризації *(прагматичний аспект)*, укладання різного роду термінологічних словників у співпраці фахівців відповідних галузей науки і техніки та філологів *(прикладний аспект)*.

Утім Пилип Селегій стверджує: *«Попри не надто сприятливі історичні обставини, українську наукову термінологію розбудовано чи не для всіх галузей сучасного знання. Сьогодні вона повноцінно задовольняє практичні потреби суспільства й розвивається так само стрімко, як і сама наука. Звичайно, цей розвиток не позбавлений певних перешкод і ускладнень. Так, у нас багато пишуть про потребу очистити термінологію від слів-покручів, непотрібних росіянізмів та англіцизмів, ширше застосовувати питомі словотвірні моделі»* (Селігей П. Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми).

3. Головні поняття термінознавства

Головною одиницею будь-якої термінології є термін. Слово „термін” прийшло до нас з античних часів. У латинській мові означало ”рубіж, межа”. Аристотель визначав термін як те, на що розкладається перший засновок - суб'єкт і предикат”. У середньовіччі це слово набуло вже значення „визначення”, ”позначення”. У старофранцузькій мові знаходимо навіть номінацію *терме*- слово.

В Україні ця назва поширюється у ХУІІІст. Зокрема Г.Кониський вважав, що це ”зображення певної речі або поняття” у нашому розумінні. Виходячи з цього трактування, філософ створює своєрідну теорію терміна.

Термін розглядається подвійно: абсолютно або стосовно себе, стосовно або порівняно з іншими.

Термін – це слово або словосполучення, яке зіставляється з чітко окресленим поняттям певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя і вступає в системні відношення з іншими подібними одиницями мови, утворює разом із ними особливу систему – **термінологію**.

Мовознавці виділяють такі ознаки терміна:

- 1) має зафіксоване у словнику визначення поняття;
- 2) однозначний у межах певної термінологічної системи або має тенденцію до однозначності;
- 3) точний і не залежить від контексту;
- 4) стилістично нейтральний;
- 5) системний (класифікаційна системність, словотвірна системність);
- 6) не має синонімів у межах однієї терміносистеми;
- 7) короткий (стилий) у плані вираження. Проте цей критерій бажаний, а не реальний, адже з метою диференціації понять науки і техніки використовують багатослівні терміни, що спроможні якнайточніше позначити певне поняття.

«Вимога давати точне визначення термінові — не якийсь там голий логіцизм, а неодмінна умова побудови наукової теорії. Бо якщо раптом виявиться, що ключовий термін теорії позначає порожнє місце, тоді сама теорія завалиться, подібно до будинку, зведеного на річковій кризі» (П.Селегій).

Терміни поділяють на **загальнонаукові** (аксіома, ідея, гіпотеза, формула) і **вузькоспеціальні**, вживані в якійсь одній галузі науки (доданок, множник, ділене, від'ємник).

Терміни не ізольовані одиниці загальнонаціональної мови, а є частиною її словникового складу. Для правильного розуміння основних вимог до терміна впроваджено поняття “поля”.

Поле для терміна – це те саме, що контекст для загальновживаного слова. Поле – це певна термінологія, у межах якої термін точний і однозначний. Поза межами певного термінологічного поля він втрачає свою характеристику, набуває інших системних зв’язків. Отже, усі основні риси притаманні термінам лише в межах їхнього термінологічного поля (наприклад, термін *корінь*). Вказівку на відповідне поле можна здійснити або екстралінгвальним шляхом (ознайомившись із ситуацією спілкування), або лінгвальним (у контексті).

У межах термінологічного поля існує системна єдність термінів, яка ґрунтується на специфічних кореляціях (відношеннях), характерних для мовної системи загалом. Це лексико-семантичні явища полісемії (багатозначності), синонімії, антонімії, омонімії, гіперо-гіпонімії (родовидових відношень).

Склад української термінології поповнюється завдяки використанню вторинної номінації, синтетичної й аналітичної деривації та запозичень із чужих мов.

Від термінів необхідно відрізнити **номенклатуру**. Починаючи з XVIII ст., у деяких європейських мовах починає вживатися слово «номенклатура». З’являється воно у французькій мові у XVI ст. Утворене від (лат. *nomenclatura*) - розпис імен. Поштовхом для розповсюдження цього слова стала створена відомим шведським ботаніком К. Лінеєм класифікація рослин. Тому слово містить в собі зміст, «система назв, що мають зовнішню схожість». Тобто виступало синонімом до слова «номінація».

Відмінність між термінологією й номенклатурою полягає в тому, що в основі термінів закладено загальні поняття, а в основі номенклатурної назви – одиничні. **Номенклатура** – це сукупність умовних символів, графічних позначок, греко-латинських назв на позначення певного маркування. До

номенклатури зараховуємо серійні марки машин, верстатів, приладів, підприємств, організацій, установ, географічні назви. У машинобудуванні *двигун, привід, кермо, важіль, глушник* – це терміни, а *джип, мерседес, тойота* – номенклатурні назви.

Варто розмежовувати термінологію і **професійну лексику**. Одиницею професійної лексики є професіоналізми, які позначають спеціальні поняття, знаряддя чи продукти праці. Професіоналізми виникають тоді, коли певна галузь ще не має розвиненої термінології (рибальство, полювання, ремесла). Різниця полягає в тому, що термін – це цілком офіційна, нормативна, засвідчена у словниках, статтях, навчальних посібниках назва певного наукового поняття, а **професіоналізм** – *напівофіційне слово, сферою вживання якого є усне мовлення (пара замість заняття, хвіст замість академзаборгованість)*. Професіоналізми мають емоційно-експресивне забарвлення, і їх уживання обмежене. Професійну лексику використовують люди певної професії у жаргоні (слензі).

4. Проблеми й хвороби термінознавства

У різні періоди розвитку української мови та її наукового стилю очікувано різні проблеми й термінознавства й термінології:

1) брак термінів і системи термінології (до поч-І пол.ХХ століття);

2) перенасичення термінами наукових текстів (сучасний період): Пилип Селегій: Часто доходить до абсурду: автори спеціально шукають привід, щоб удатися до якогось терміна, хоч зі змісту праці видно, що доконечної потреби в цьому немає. У результаті з'являється нібито науковий текст, який густо рясніє незвичними висловами на зразок: *багатовимірні маніфестації, інтерпарадигматичний характер, динаміка глибинних форм, реляційний вияв предмета, амбівалентний архетип, креативно-генеративна величина, динамічно-конструктивний феномен, лінгвально-мислительні упорядкованості, векторне розгортання дефініцій, віртуальна спектральність когнітивних смислів, іманентно зумовлена*

конструктивність, асиметрична структурно-аккумулятивна взаємодія, парадигма ранжування, есхатологічна уява, конвенціональні тплікатури, соціокультурний гомоморфізм, евентуально-віртуальні парадигми, локація інстанціацій криптування в кустомізованих аплікаціях, презумпція дискурсивної компетенції в концепції семіотико-наративних аспектів мовленнєвої діяльності. Лавина неоковирних утворень такого штибу накрила сучасні наукові видання. Картина ця, либонь, властива не лише лінгвістиці. У багатьох науках виникло небезпечне становище, коли термінів побутує далеко більше, ніж реально існує поняття (Селігей П.).

3) конкуренція термінів (синонімія).

4) не виправдане залучення термінів з інших наук: У лінгвістичній термінології з філософії: *структурно-семантична трансценденція, буттєвий шар; логіки: імпліцитні дескрипції', математики: вектор, девіація траєкторії ціннісної оцінки, асоціативні осі, диференційна точка, точка відбиття комунікативних аспектів, вхід у площину комунікативно-прагматичного бачення об'єкта', інформатики: квант інформації', фізики: поле резонації, центр перетину семантичної і формальної площин слова, які мають широку амплітуду', механіки: сигналізатор, регулятор', медицини: трансплантація духовних пріоритетів, і навіть геології: мовний ландшафт, рельєф внутрішньоформної прогресії* (Селігей П.).

5) Невиправдана заміна узвичаєних термінів: Декому із сучасних науковців здається, що без нових термінів оприлюднювати свою працю якось не солідно. Не запропонувати кількох нових термінів, а то й цілої термінологічної системи вони вважають мало не ознакою поганого тону. Через це давні й загальновідомі поняття такі дослідники іменують новотворами «власного виготовлення», які видаються їм ліпшими за вже усталені. Наприклад: *теорія - концептуальна модель, відмінність -> диференційна характеристика, мовлення -> вербально-комунікативна практика, уявлення -> ментальний прообраз, перевірка на практиці -> фактологічна апробація* (Селігей П.).

